

ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ԱՅՏՂԸ*)

«նոստալան եղիցին երկինք

սքանչելեաց քոյ, Տէր».

Սաղ. 2Ը. 6.

Մեզանից 19 դար առաջ, ինչպէս պատմում է ա. Մատթէոս աւետարանիչը, արեւելքի մի քանի անձանօթ մոգերը երուսաղէմ եկան և իրանց հետ բերին մի զարմանալի լուսնոր բերնէ-բերան անցնելով՝ արագութեամբ տարածուեց քաղաքում և դղրդացրեց ամողջ ազգաբնակչութիւնը. ծընուած է Մանուկը-Հրէից թաղաւորը։ Աստղալից երկինքը, որ այնքան զարմանահրաշխորհուրդներ է բովանդակում, նախ սրանց, այս ընտրեալներին է յայտնում մեծ խորհուրդը։ Սրտանց հաւատալով իրանց տեսած յայտնութեան, մոգերն ուղղակի գնում են երկրի կառավարչի մօտ և հարցնում. «Որտեղ է Հրէից ծնուած արքան. մենք տեսանք նրա աստղը արեւելքում և եկանք նրան երկրպագութիւն տալու»։ Հրէից դպիրների խորհրդով Հերովդէս Մեծը նրանց ուղարկում է Բեթղեհէմ, թախանձագին խնդրելով ստոյգ տեղեկութիւններ հաւաքել նորածին Մանկան մասին, որպէսզի ինքն էլ դնայ և երկրպագութիւն տայ նրան։ Թէ ինչ պիտի լինէր ուխտագրութ, միայն իւր դահի անոտսանութեան վրայ դողացող արքայի երկրպագութիւնը, դժուար չէ հասկանալ այն բարբարոսաւայել կոտորածից, որ նա արաւ, բաղմաթիւ մանկանց դիակներով ծածկելով ամբողջ Հրէաստանը՝ չինայելով մինչև անգամ իւր հարազատ որդուն։ Մոգերը գնացին ցոյց տուած ճանապարհով, և ահա այն աստղը, որ նրանք տեսել էին արեւելքում, առաջնորդեց նրանց մինչև այնտեղը, որտեղ գտնուում էր Մանուկը։ Երկրպագութիւն տալով նրան և թողնելով իրանց բերած ընծաները՝ ոսկի, կնդրուկ և զմուռս, իմաստուն մոգերը վերադառնում են իրանց երկիրը, որտեղից երկնային երևոյթի պատճառով արեւմուտք էին եկել։

*) «Природа и люди», 1902 г. № 7.

Այս իրողութիւնը, որ այնքան պարզութեամբ և համառօտ հաղորդում է ս. աւետարանիչը, խորհրդաւոր և խոր հետաքրքրութիւն զարթեցնող խորհրդածութիւնների տեղիք է տալիս միքէր էին այս մոգերը, որոնք թողնելով իրանց հայրենիքը, ճանապարհ են ընկնում հեռաւոր արեւմուտք, միայն նրա համար, որ Նաղարէթցի հիւսան որդուն երկրպագութիւն տան։ Ի՞նչն էր ստիպում նրանց արքայական պատիւներ տալ նորածին Մանկան, որ այրի անշուք մսուրի մէջ դրած էր։ Երկնային այն ինչ հրաշալի երեոյթ էր, որ ամենից առաջ հաթանոսներին և օտարերկրացիներին ցոյց տուաւ Փրկչի յայտնութեան մեծ խորհուրդը։ Այս բոլորը մինչև հիմա էլ անյայտ է մնում, և միայն մութ, չափ կամ քիչ ճշմարտանման ենթադրութիւններ կարող են, գէթ ամենանուաղ չափով, լոյս սփռել քրիստոնէութեան պատմութեան սկզբին կատարուած այս նշանաւոր և հետաքրքրական իրողութեան վրայ։ Այստեղ իրար դէմ առ դէմ են դալիս և խաչուում իրար հետ խիստ բաղմունասակ աշխարահայեցողութիւնների և հաւատալիքների՝ աւետարանական պատմութեան եղելութիւնները, հին աշխարհի աստղագուշակական հայեացքները, որ ընդհանուր էին թէ հեթանոսների և թէ հրէաների համար, մարգարէներից խոստացուած Մեսիայի գալստեան հաւատը, մարգկութեան սպասողական վիճակը Փրկչի նկատմամբ և, ի վերջոյ, ժամանակակից դիտութեան արդիւնքները։ Ուստի զարմանալի չէ, որ ս. Մատթէոսի աւանդած համառօտ պատմութիւնը հին ժամանակներից սկսած, ինչպէս դիտական հետազօտութեան, այնպէս էլ բաղմաթիւ անվաւերական գրուածքների զբաղման առարկայ է եղել Վերջիններիս, հիմնուելով Նսայի մարգարէի այն խօսքերի վրայ, թէ «Ազգերը կդիմեն դէպի քսլոյսը և թագաւորները՝ դէպի Քեզ վրայ ծագող փայլը», բացատրում են, որ երսւսագէմ եկողները երեք թագաւորներ էին՝ Մեկրօն ծերը, առնական հասակով Բաղդասարն և երիտասարդ Գասպարը։ Քեօլնի մայր տաճարում մինչև հիմա էլ պահում են աւանդութեամբ Հեղինէ թագուհու գտած այս երեք մոգերի գանգերը՝ թանգագին քարերով

դարդարուած արքայական ոսկեայ թագերի մէջ:

Արդ, ինչ էր այն նշանը, որ մոգերին Աստուածային Մանկան մօտ բերեց: Մատթէոսի աւետարանի մէջ խօսուում է «աստղի» մասին: Սա կարող էր իրօք մի աստղ լինել, որ յանկարծակի բռնկուել է երկնքի վրայ, կարող էր մի ուրիշ երկնային հազուագիւտ երեւոյթ լինել, ինչպէս օրինակ մոլորակների տարօրինակ հանդիպումը, կարող էր նաև գիսաւոր, կամ մինչև անգամ վայր ընկնող աստղ լինել: Սակայն վերջին երկու ենթադրութիւններն իրանք իրանց ջրում են, մետեօրիտներին, ինչպէս պատահական, թռուցիկ երեւոյթներին, հին աստղաբաշխութիւնը ոչ մի լուրջ նշանակութիւն չէր տալիս, իսկ գիսաւորները ամեն ազգի մէջ ամեն ժամանակ համարուել են դժբաղդութեան նշան, որ դուշակում էին պատերազմներ, սով, սրածութիւն, թագաւորի մահ՝ ուստի ոչ մի դէպքում գիսաւորը չէր կարող հրէից թագաւորի ծնունդը յայտնել: Այսպիսով մնում են սկզբի երկու ենթադրութիւնները, որոնց հետեւողական վերլուծութեամբ և կպարապենք:

Երկնքում նոր աստղի երևալը չպէտք է բացառիկ երեւոյթ համարել, աստղաբաշխները մօտ 25 իրական դէպքեր են հաշուել, երբ երկնքի վրայ յանկարծակի մի նոր աստղ է բռնկուել, երբեմն աչքը ծակող սաստիկ սլայծառութեամբ, և մի քանի ամիս կամ մի քանի տարի փայլելով, սկսել է աղօտանալ ու վերջապէս բոլորովին անտեսանելի դառնալ. ընդամենը երկու տարի առաջ Պերսէոս աստեղատան մէջ յանկարծակի մի նոր աստղ յայտնուեցաւ, որ մանրակրկիտ հետազօտութեան առարկայ դարձաւ: Ինչ վերաբերում է այս տարօրինակ երեւոյթի պատճառներին, պէտք է ասենք, որ նրանց մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները դեռ շատ և շատ աղքատ են, հէնց այդ երեւոյթի բարդ և հազուագիւտ լինելու պատճառով: Մի դարում մէկ-երկու անգամ յայտնուող այս տեսակ երեւոյթը մարդկային հասկացողութեամբ շատ հազուադէպ է, թէպէտ իբրև տիեզերական երեւոյթ բաւական յաճախ պէտք է համարուի: Մանաւանդ շատ ժամանակ չի անցել, ինչ դտնուել

է սպեկտրօսկոպը, դիտական վերլուծութեան այս հզօր գործիքը, որը միայն մեզ զբաղեցնող խնդրում ամենամեծ ծառայութիւն կարող է մատուցանել,—ընդամէնը 50 տարի, իսկ այսքան ժամանակուայ ընթացքում միայն 3—4 նոր աստղ են դիտել: Բայց յամենայն դէպս անկասկածելի է հետեւեալը. նոր աստղի երևալը, որ մենք նկատում ենք իբրև փոքրիկ, լուսաւոր կէտի մի խաղաղ, լուռ բռնկումն, իսկապէս մի ահագին կործանում է, տիեզերական ոյժերի աներևակայելի քաօս, որ տեղի է ունենում անծայր աստղալից աշխարհի հեռաւոր անկիւններից մէկում: Արդեօք երկու աստղեր—երկու հսկայական արեգակներ—իրանց անսանձ պտոյտի ժամանակ անասելի արագութեամբ ընդհարուեցան իրար և թագնուած ոյժերը իրանց եռանդը նորից հանդէս բերին շիկացած գազերի պայծառ լոյս արձակելով: Արդեօք սարսափելի հրդեհ լափեց որեւէ մի արեգակի ջրածնային մթնոլորտը, թէ՛ կիսով չափ սառած մի լուսաւորի բարակ կեղևը անյայտ պատճառից պատռուեց և դարեր շարունակ անվրդով մնացած միջուկից հեղուկ հրային զանդուած դուրս վիժեց մակերևոյթի վրայ: Կամ կարելի է մի հանգած արեգակ չլջելու ժամանակ անցաւ կտրեց մետեօրիտների շարքը, յետեւից միլիօնաւոր կրակների թոսլէական լոյսը թողնելով, որպէսզի շուտով նորից գիշերային ցուրտ խաւարի մէջ ընկղմուի: Այս բոլորը դեռ ևս յայտնի չէ, բայց յիշատակած ենթադրութիւններից ամէն մէկը հաւանական լինելու բաւականաչափ ապացոյցներ ունի:

Նոր աստղերի ամենադարմանալի երևումներից մէկն էր Նովա աստղի երևալը Կասսիօպէյա համաստեղութեան մէջ հիւսիսային երկնքում, 1572 թ. նոյեմբերի 11-ին: Այս հազուադէպ երևոյթը նկարագրում է Տիխօ Բրագէն, որ առաջինը նկատեց այս աստղը, ուշագրութեամբ հետեւեց նրա փոփոխումներին և ապա թողեց նրա մանրամասն նկարագրութիւնը: Եւ իրօք, երևոյթը շատ չքեղ ու նշանաւոր էր, անսպասելի հիւրը իւր փայլով նսեմացրեց մնացած բոլոր աստղերը, երկնքի ամենապայծառ աստղը, Սի-

բիււոսը, նրանից շատ և շատ աղօտ էր փայլում: Նա մինչև անգամ՝ ցերեկով էլ տեսնուում էր, իսկ գիշերով, երբ ամպերի շերտը իբրև թանձր փարագոյր ծածկում էր երկինքը, այս միակ աստղը այնուամենայնիւ ամպերի միջից մշուշաձև փայլփլում էր: Չի կարելի նկարագրել այն սարսափը, որ առաջ բերեց այս աստղի երևալը այն ժամանակուայ սնտոխապաշտ ժողովրդների մէջ. դա այն օրերն էին, երբ կրօնական պատերազմներ էին մղւում, երբ դեռ ևս թարմ էր Բարդուղիմէոսեան գիշերուայ արիւնալի յիշատակը: Եւ ահա ամէնքը յիշեցին այն աստղը, որ մի ժամանակ թեթեւեւէմում ծագեց, և նոր աստղը ընդունեցին իբրև մի նշան, որ շուտով երկրորդ գալուստ և ահեղ դատասան պիտի լինի: Այս սպասողական դրութիւնն ու մշտական սարսափը ներսպաշում ամբողջ 1½ տարի տևեց, երբ վերոյիշեալ աստղը վերջնականապէս աղօտանալով անյայտացաւ հասարակ աչքի համար, որպէս զի այլևս երբեք չերևայ, կամ, կարելի է, մի քանի դար յետոյ նորից բռնկուի մահուան վերջին շունչը փչելու համար:

Բայց ամենից աւելի նշանաւորն այս դիպուածում այն է, որ երկիւղից կաշկանդուած մարդկային միտքը կաշծես թէ աղօտ կերպով ճանաչեց ճշմարտութիւնը, ընդունելով նոր աստղը այն աստղի տեղ, որ մի ժամանակ աւետեց Աստուածային Մանկան ծննդեան մասին: Գիտական անաչառ հետազոտութիւնը, որ անհամեմատ շատ ուշ կատարուեց, այս մութ ճանաչողութեանը որոշ չափով, թէև ոչ լրիւ, հաստատութիւն տուեց:

Բանն այն է, որ աստղաբաշխութեան տարեգրութեան մէջ 1264 և 945 թւականներին նշանակուած է նոր աստղի երևալը միևնոյն Կասսիօպէյա համաստեղութեան մէջ, և թէպէտ այս երկու աստղերի դիրքը Տիկոյի նկարագրած աստղի պէս ճշտութեամբ որոշուած չէ, բայց այնուամենայնիւ ամէնից հաւանական է ենթադրել, որ բոլոր երեք դէպքերումն էլ միևնոյն աստղն է երևացել: Ուրեմն այստեղ գործ ունինք ոչ թէ «նոր» աստղի հետ, այս բառի լրիւ իմաստով, այլ փոփոխական աստղի հետ, որ պարբերաբար

իւր լոյսի սաստկութիւնը, ոյժը փոփոխում է՝ երբեմն աւելի պայծառ է փայլում, երբեմն աղօտ, այնպէս որ մինչև անգամ բոլորովին տնտեսանելի է դառնում հասարակ աչքի համար. փայլի այս փոփոխութիւնները շատ կամ քիչ կանոնաւոր տարբերութեան են ենթարկւում: Ճիշտ է, ներկայ դէպքում՝ 300 տարուայ չափ մի շրջան պէտք է ընդունենք, այն ինչ մեզ յայտնի միւս փոփոխական աստղերի լրիւ ցիկլը անհամեմատ աւելի կարճ ժամանակումն է կատարւում՝ մի քանի օրից սկսած մինչև մի ամբողջ տարի: Եւ այս փաստը բաւական ծանրակշիռ կլինէր, եթէ նորերս չյայտնուէր, թէ կան փոփոխական աստղեր, որոնք աւելի երկար շրջաններ ունին, միևնոյն ժամանակ ենթակայ են զգալի տատանումներին: Սա II աստղն է Կարին համաստեղութեան մէջ. նա հետզհետէ երեւցել է 134 թ. ն. Ք. 393, 827, 1203 և 1584 թւականներին Ք. յ. այս երեւումների միջև ժամանակամիջոցները տեւում են 522, 434, 376 և 381 տարի. որանք թէպէտ շատ երկար և անկանոն են թւում, բայց և այնպէս չեն խանգարում աստղի պարբերական շարժման: Յետոյ, 945 և 1264 թուականների մէջ անցել է 319 տարի, իսկ 1264 և 1572-ի մէջ 308 տարի. երկու շրջանները իրար հաւասար չեն, բայց այս բանը զգալի նշանակութիւն չունի, քանի որ մինչև անգամ իսկական փոփոխական աստղերի մէջ պատահում ենք այնպիսիների, որոնք կանոնաւոր պարբերականութեան չեն հետևում: Գտնելով համեմատաբար, այս խոտորումը մինչև անգամ չի կարելի զգալի համարել: «Կէտ» համաստեղութեան փոփոխական «Հրաշալի» անուանուած աստղը յաճախ 25 օրով խոտորւում է միջին պարբերականութիւնից, որ 330 օր է տեւում. խոտորումը = $\frac{1}{15}$ -ի. իսկ մեր ասած դէպքում $\frac{1}{50}$ -ից մեծ չի լինի: Եթէ մեր աստղի երեւալու միջին շրջանը ընդունենք 315 տարի, կերեայ, որ այսքան ժամանակամիջոցը երեք անգամ տեղաւորւում է 945 տարիների մէջ և հետևապէս երեւումներից մէկը պէտք է տեղի ունենար մեր տոմարի 1-ին տարին. հէնց այս երեւումն էլ կարող է յիշատակուած լինել Մատթէոսի աւետարանի մէջ, իբրև

Բեթղեհեմի աստղը:

Մեր արժարժած տեսութեան դէմ շատերն առարկել են, մատնացոյց անելով նրա խախուտ լինելը և մի քանի ուրիշ թոյլ կողմեր: Մի քանի առարկութիւնների մասին հարեանցի յիշեցինք, ցոյց տալով նրանց անզօրութիւնը, ինչպէս օրինակ չրջանի անհաւասարութիւնը և նրա չափազանց երկարատևութիւնը: Առարկում են նաև, թէ տեղեկութիւններ չկան այս աստղի երեւալու մասին առաջին յայտնուելուց մինչև 945 թուականը. իրօք, այստեղ երկու երևում պէտք է եղած լինէր՝ 315 և 630 թուականների մօտերքը: Բայց մեր ունեցած տեղեկութիւնները երկնային երևոյթների, մանաւանդ այս տեսակ երևոյթների մասին, այնքան պատահական են, իսկ աստղաբաշխական տարեգրութիւնը այնքան թերի ու կտոր-կտոր, որ նրանց վրայ հիմնուած բացասող ապացոյցները ոչ մի ոյժ չեն կարող ունենալ: Աւելի նշանակութիւն ունի հետևեալ փաստը. եթէ Բեթղեհեմի աստղը իրօք պարբերական է, ապա ուրեմն երեւալով 1572 թւին, պէտք է նորից բռնկուէր 315 տարի յետոյ, այսինքն 1887 թւի մօտերքը, մինչդեռ այս տեսակ բան չպատահեց: Բայց չէ որ հէնց Միրա—«Հրաշալի» կոչուած աստղը, որի մասին վերևում յիշեցինք, յաճախ 95 օրով ուշանում է. եթէ այս դէպքումն էլ այս տեսակ յարաբերական յապաղում թոյլ տանք, այսինքն 315-ի $\frac{1}{15}$ -ը, կստանանք 24 տարուայ ժամանակամիջոց. ուստի, եթէ աստղը 1887 թւին չերեաց, այդ դեռ ոչինչ չի ապացուցանում. պէտք է սպասենք նրան դէթ մինչև 1911 թուականը, իսկ ի նկատի ունենալով Կարիճ համաստեղութեան II աստղի անկանոնութիւնը՝ մինչև անգամ աւելի երկար կարող ենք սպասել:

Տիկոյի դտած աստղի դիրքը նրա կատարած ուղիղ որոշումների շնորհիւ մեզ լաւ յայտնի է: Հիմա այնտեղ մշուշապատ կանաչ գոյնով մի փոքրիկ աստղ է երևում և, շատ կարելի է, իւրաքանչիւր երեք հարիւր տարին մի անգամ մի ինչ որ անհասկանալի պատճառով յանկարծակի կուրացնող պայծառութիւն է ստանում, նսեմացնելով մեր

երկնքի մնացած բոլոր աստղերը: Աստղաբաշխութեամբ հետաքրքրուողը երբեմն երբեմն կարող է իւր գիտակը ուղղել երկնքի այս կէտին, որպէսզի այս խորհրդաւոր աստղի կերպարանափոխութեան սկզբնական զարգացման աստիճանները լաւ տեսնէ:

Այսպիսով մեր ենթադրութեան դէմ բերուած առարկութիւնները անգոր են հանդիսանում, և մենք կատարեալ հիմք ունինք նորա վրայ պնդելու, ինչպէս մի շատ հաւանական հիպոթեզի վրայ: Եթէ այսպէս է, եթէ իրօք Մատթէոսի աւետարանի յիշատակած աստղը այն աստղն է, որ 16 դար անցնելուց յետոյ նորից պայծառութեամբ երեւցել է, այն ժամանակ մեր երեւակայութեան մէջ հեշտութեամբ կարող ենք կենդանացնել այն սրբազան գիշերուայ պատկերը, երբ ամէնքից ծածուկ ծնունց Փրկիչը, Աստուծոյ և Մարդոյ Որդին:

Հարաւի հրաշալի երկինքը, իբրեւ մի վիթխարի մութկապտադոյն խորան՝ լայնարձակ տարածուել էր նիրհող սուրբ երկրի վրայ: Պարզընկայ գիշերւայ ցուրտ օդում լուռ և հրաշափառապէս պսպղում էին հեռաւոր աստղերը, որոնք իբրեւ ոսկեայ խոշոր աւազ սփռուելով երկնակամարի վրայ, գեղեցիկ ու հրաշալի ձևեր և պատկերներ էին գոյացնում. մեր հեռաւոր նախնիքը, որ մեղանից աւելի յաճախ իրանց հայեացքը դէպի աստղերն էին ուղղում, շատ լաւ ճանաչում էին այս ձևերը: Եւ ահա անվրդով և հանդարտ երկնքում, ինչպէս հաղարաւոր տարիներ առաջ, յանկարծ բեւեռի մօտ լուսաւոր մի նոր կէտ է երևում, որ աչքը կուրացնող պայծառութեամբ փայլում է, նսեմացնելով մնացած անթիւ աստղերի փայլը: Բարձր և պայծառ փայլում է նա երկնքում՝ քնած, անգէտ և մեղսալից աշխարհի վրայ, հանդիսաւոր կերպով աւետելով «լոյս ի լուսոյ»-ի գալուստը: Իսկ նոր ծագած արեգակի համեստ ճառագայթների հետ միախառնւում են և հեռաւոր եթերի մէջ հնչում հրեշտակների ձայնի երանական հնչիւններ. «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»...

Վերևն յիշատակեցինք, որ «աստղ» բառը աւետարանի պատմութեան մէջ ուրիշ իմաստով էլ կարող է գործածուել: Անկարելի բան չէ, որ իրօք մի աստղ եղած լինէր և վերև առաջ բերած տեսութիւններից հետևում է, որ այս տեսակ ենթադրութիւնը մինչև անգամ շատ հաւանական է: Բայց նա մեզ չի խանգարում և ուրիշ մեկնութիւն տալ, ըստ որում «աստղ» ասելով առհասարակ երկնային հազուադէպ երևոյթ պէտք է հասկանալ:

Հռչակաւոր Կեպլեր 1604 թուին դիտեց երկնքի միևնոյն տեղում երեք մոլորակների միաժամանակ հանդիպման հազուադէպ երևոյթը (ի հարկ է պերսպեկտիվի մէջ), երեք մոլորակներ, որոնք իրարից ահագին հեռաւորութեան վրայ էին գտնւում և բոլորովին տարբեր ուղղութեամբ և տարբեր արագութեամբ պտտում, մեր երկրի հետ միասին համարեա մի ուղիղ գծի վրայ շարուեցան (իսկ մեր երկիրն էլ անընդհատ շարժողութեան մէջ է): Երկրից դիտելու ժամանակ այս երեք մոլորակները—Հրատը, Լուսնը—Թագն և Երևակը—երևում էին կարծես թէ միախառնուած երկնքի մի կէտում: Չկան համաստեղութեան մէջ: Այս երևոյթը ինքնըստինքեան չափազանց հազուադիւտ է, և աւելի նշանաւոր եղաւ այն բանով, որ յանկարծակի նոյն տեղում, Հրատի և Երևակի միջև, մեր արեգակնային համակարգութիւնից շատ հեռու, բռնկուեց մի պայծառ աստղ: Իրարից ամենևին կախումն չունեցող այս չորս երևոյթները իրանց հրաշալի միաւորութեամբ բոլորովին դարմացրին Կեպլերին, որ ցանկացաւ իմանալ, թէ մոլորակների այսպիսի միաւորութիւնը որքան յաճախ է կատարւում և արդեօք իրանից առաջ այս տեսակ երևոյթ տեղի չէ ունեցել: Հաշուում է և բանից դուրս է գալիս, որ այս նոյն մոլորակները իրար հանդիպել են միևնոյն աստեղատանը Հռոմի հիմնարկութեան 748 թւին, այսինքն Փրկչական թւականից մի քանի տարի առաջ:

Այստեղ մեզ թոյլ ենք տալիս նիւթից փոքր ինչ շեղուել, Փրկչի ծննդեան թուականը ճիշտ որոշելու համար: Մեր տարեգրութիւնը սկսում ենք Փրկչի ծնունդից, որ այդ հաշուով

տեղի պէտք է ունեցած լինէր Հռոմի հիմնարկութեան 753 թւին. բայց այս հաշիւը, որ սկսուել է Ռոմի Կաթոլիկ Փոքրից, միայն ենթադրութիւն է՝ մօտաւոր ճշտութեամբ, մինչ Փրկչի ծննդեան իսկական թուականը մինչև այժմ անյայտ է մնում: Պատմական զանազան տեղեկութիւններ միաբերան վկայում են, որ Յիսուս Քրիստոս ծնուած է 753 թուից մի քանի տարի առաջ: Մեզ հաստատ յայտնի է հետեւեալը. Հերովդէս Մեծը, որի մահից յետոյ ս. ընտանիքը Եգիպտոսից հայրենիք վերադարձաւ, մեռել է 750 թուին, իսկ որովհետև Յիսուս ծնուեց դեռ ևս այս թագաւորի կենդանութեան օրով, պարզ է, որ նա 750 թւից ոչ թէ յետոյ, այլ առաջ պիտի ծնուած լինի: Պատմական մի քանի ուրիշ իրողութիւններ մեզ ստիպում են Փրկչի ծննդեան թուականը մի քանի տարով յետ տանել՝ մինչև Հռոմի հիմնարկութեան 748 թուականը:

Նորից վերադառնալով նախկին հարցին, նկատենք, որ երեք մօլորակների զարմանալի միացումը պատահած կլինի այդպիսով Փրկչի ծննդեան առաջին տարին: Ուստի շատ հաւանական է, որ հէնց այս երեւոյթը երկնային նշան ընդունւեց, որ դրդեց արեւելքի մոգերին Փրկչի օրօրօցի մօտ դալու: Լուսնթագի, երեակի և Հրատի—արքայական մեծութեան, ճակատագրի զօրութեան և յաղթութեան այս երեք սիմվոլների—տարօրինակ հանդիպումը Ձկան կենդանակերպի մէջ, որ աստղագուշակութեամբ կապուած է Իսրայէլի պատմութեան հետ, մոգերին տեղիք տուեց ենթադրելու, որ այդ երկրում թագաւոր պիտի ծնուած լինի. սա իւր խոնարհութեան մեծութեամբ կյաղթէր աշխարհին և մարդկութեան պատմութեան ապագայ ընթացքի վրայ ամենամեծ ազդեցութիւն կունենար:

Ահա այն բոլորը, ինչ որ ժամանակակից գիտութիւնը կարող է ասել Փրկչի ծննդեան ժամանակ պատահած այս նշանաւոր երեւոյթի մասին: Ճիշտ է, դեռ հիմա էլ, 19 դար յետոյ, շատ բան անօրոշ և անբացատրելի է և խորհուրդը շատ բանում առաջուայ պէս խորհուրդ է մնում. բայց ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, գիտական ճշգրիտ

վերլուծութիւնը, ամենեւին չհակասելով աւետարանական պատմութեանը, կարողացել է գոնէ մասամբ այս մութ հարցը պարզել, որ մեր սրտին շատ մօտ է:

Թարգմ. Յ. Դր.

Դարձեալ Զուարթնոց եկեղեցին.

Թէպէտ «Արարատ»-ի նախընթաց համարներում լոյս տեսած Դեր. Յուսիկ եպիսկոպոսի յօդուածը բազմակողմանի կերպով և ցանկալի մանրամասնութեամբ պարզաբանում է Զուարթնոց եկեղեցու պեղումներին վերաբերեալ զրոյցներն ու թիւրիմացութիւնները, բայց խնդրի կարեւորութիւնը հարկադրում է մի քանի զխտողութիւններ ևս մեր կողմից աւելացնել, մանաւանդ որ այդ յօդուածում ի միջի այլոց քննութեան են թաքելուել մեր կարծիքները:

Այն հարցը, թէ արդեօք կարո՞ղ է Զուարթնոց եկեղեցին ս. Լուսաւորչի հիմնած Մայր տաճարը լինել, կամ խախտան ս. Էջմիածինն այժմեան Զուարթնոց եկեղեցու աւերակների տեղում շինուած լինել՝ արդէն փակուած պէտք է համարենք: Յիրաւի նոյն ուսումնական լուծումներէն միայն յիշում է Յուսիկ Արքայան, լսել է իբր Տ. Խաչիկ վարդապետի բերանից, թէ նորա ձեռքում հին հին վաւերագրեր կան, և դոցա հիման վերայ ոչ միայն հարցը դնել, այլ և հաստատել կարելի է. բայց յայտնի է արդէն, որ ինքը Հ. Խաչիկ, փոխանակ խորհրդաւոր վաւերագրերը հանդէս բերելու, հրապարակական հերքումով «անհեթանոսութիւն» անուանեց բոլոր այդպիսի զրոյցները: Նոցանով դրադուել ներքի կլինի այսուհետեւ ուրեմն այն ժամանակ միայն, երբ իրօք հրապարակ լինեն չստուած ու չտեսնուած վաւերագրերը, որոնք կախարդական զօրութիւն ունին անհեթանոսութիւնն իրողութիւն գարձնելու: